

התפוררות לוב

עם נפילת קדאפי התנפץ מצג השווא שהוא טיפח במשך עשרות שנים ונחשפה האמת: החברה הלובית מפוצלת ומפולגת לקבוצות אינטרסים חמושות ואלימות שמתקשות למצוא מכנה משותף

משטר קדאפי בסערת "האביב הערבי", בדומה לעלייתו לשלטון בהפיכה צבאית ב־1 בספטמבר 1969 ששמה קץ למשטר המלוכני שהנהיג את לוב מאז עצמאותה ב־1951, התוותה קו פרשת מים חדש בזירה הפנים-לובית כמו גם בזירות החוץ של המדינה.

ההיסטוריה¹. התמוטטות מערכות השלטון ועימן מנגנוני הצבא והביטחון, ששלטו במדינה ובחברתה ביד ברזל יותר מארבעה עשורים, פערו ריק חסר תקדים בהיקפו ובהשלכותיו במציאות הפוליטית, הצבאית-ביטחונית והכלכלית של לוב שלאחר קדאפי. הפלת

מבוא
ב־20 באוגוסט 2011 השלים "מחנה המורדים" הלובי את המשימה שבשמה החל את מסע המרי רווי הדמים כמחצית השנה קודם לכן: מיגור המשטר שבהנהגת מועמר קדאפי והשלכת שבריו אל "פח האשפה של

הפגנת תמיכה במורדים בביידא, 22 ביולי 2011 | הפלת משטר קדאפי בסערת "האביב הערבי" התוותה קו פרשת מים חדש בזירה הפנים-לובית כמו גם בזירות החוץ של המדינה

פרופ' יהודית רונן
המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת
בראזיל

ככל שחלף הזמן מעת מיגור המשטר התברר כי העמיק הפער בין התקוות של רבים בלוב ובמדינות המערב לבין המציאות הקודרת במדינה שלאחר קדאפי

נוגדים בלא מעט מקרים. המיליציות האלה, החדורות מוטיווציה וחמושות במיטב הנשק שנלקח ממאגרי הצבא שקרס, ממקדות את פעילותן בהשגת כוח פוליטי וכלכלי ובחתימה לחיזוק חזון הפוליטי והדתי-תרבותי ובמקביל הן מערערות את הסדר המדינתי, החלש והשביר ממילא. הסדר המדינתי הזה נשמר עד להפלת משטרו של קדאפי באמצעות כבלי עריצותו הפוליטית והביטחונית. במקביל יצר המשטר מצג שווא של לכידות לאומית, של עוצמה צבאית ושל קיום תמיכה עממית ורחבת היקף במשטר.²

ערעור הסדר המדינתי ונחישותן של המיליציות המזוינות לעצב סדר יום חדש ומפצה על שנים של דיכוי, של עריצות ושל קיפוח לוו בפרצי אנרכיה חסרי תקדים בתולדות המדינה. זו באה לידי ביטוי בהשתלטות המיליציות המזוינות על צומתי מפתח אסטרטגיים - ובכללם משרדי ממשלה, שדה התעופה בטריפולי, מתקני גז ונפט ושיתוק פעילותם - בחטיפה וברצח של מנהיגים ובכלל זה חטיפתו של ראש הממשלה עלי זידאן, ובפיגועים נגד מטרות מערביות ונגד חיילים ושוטרים לובים. לכן אין זה מפליא שבמהלך 2012-2013 תיארו כלי תקשורת רבים בעולם את לוב כ"סומליה של המזרח התיכון".

המיליציות המזוינות, הרואות את עצמן שוות ערך לממשלה או אף במעמד רם ממנה, ושומרות על עצמאות מוחלטת במרחבי השליטה שלהן, נחושות לקיים את סדר היום ואת האינטרסים החיוניים להן - היא המחיר האנושי, החברתי-כלכלי, הפוליטי והביטחוני של המדינה ושל חברתה אשר היא. השתלטותן

קץ עידן קדאפי ושיכרון הניצחון שאפף את תושבי לוב בעקבות ההתרחשות הדרמטית עיצבו רטוריקה מליצית ורוויית כמיהות לכינון חיים דמוקרטיים, לעיגון זכויות הפרט בחוק ולכיבודן, לשיתוף הוגן של אזרחי המדינה עתירת הנפט והגז במשאביה ולהצמחת כלכלה משגשגת. הרטוריקה הזאת כללה, בין היתר, ביטויים כמו "לוב החדשה", "השחר המפציע", "עידן הדמוקרטיה והחופש" - ביטויים שהושמעו חדשות לבקרים לא רק בלוב, אלא גם בקרב חוגים מדיניים ואחרים מחוץ לה ובראשם מדינות המערב, שהתערבותן הצבאית במשך שישה חודשים של מלחמה הכריעה בסופו של דבר את הכף לטובת "מחנה המורדים".

אולם ככל שחלף הזמן מעת מיגור המשטר התברר כי העמיק הפער בין התקוות של רבים בלוב ובמדינות המערב לבין המציאות הקודרת במדינה שלאחר קדאפי. הריק השלטוני הענקי שנפער כתוצאה מהתמוטטות שלטון דומיננטי, שנכחותו ניכרה בכל פינה בחיי המדינה ובחיי תושביה במשך תקופה של כמעט מחצית מאה, ומילוי ריק זה בפעילות אלימה של מיליציות מזוינות ומערערות סדר ויציבות, יצרו אווירה ותנאי חיים אנרכיים שמוססו את הציפיות לפתיחת עידן טוב לאין ערוך מקודמו. היעלמות מנגנוני העוצמה של המשטר, ובראשם כוחות הצבא והמשטרה, היעדר מנהיגות פוליטית כריזמטית ותפקוד חיוור של הממשלה לצד חסר זועק במנגנוני חברה אזרחית שיציעו עתודה של מנהיגות פוליטית, כלכלית-חברתית, תקשורתית וצבאית, כמו גם החסר החריף במשאבים פיננסיים לשיקום ולבנייה של מערכות השלטון ואכיפת החוק, האיצו את התפוררות המסגרת המדינתית ויצרו קרקע פורייה לצמיחת כוחות חדשים בד בבד עם התערורות לחיים של כוחות שהיו מדוכאים במשך זמן רב.

עליית המיליציות ושקיעת הממשלה המרכזית בלוב

אל הריק השלטוני והביטחוני-צבאי נשאבו עשרות מיליציות מזוינות שייצגו מכלול של כוחות חדשים וישנים המונעים על ידי אידיאולוגיות, חלקן דתיות פנאטיות, והמקיימות זיקה עם קהילת הג'יהאד העולמית, ועל ידי אינטרסים מגוונים ואף

האלימה על מוקדי כוח כלכליים וצבאיים-ביטחוניים מזינה את ערעור הסדר והחוק. האנרכיה ואוזלת היד שמפגינה הממשלה בהתמודדות עם המיליציות מרתיעות ממשלות וכן גורמי הון פרטיים מערביים מלהשקיע בלוב ולשקם את כלכלתה. מהסיבות האלה גם נמנע המערב מלסייע לממשלה לבנות מחדש את מערכות הצבא והביטחון כדי שירסנו ואולי אף ישתקו את כוחן של המיליציות המזוינות.

המאמר הזה מתמקד בחקר שתי תופעות ייחודיות לזירת "האביב הערבי" בלוב ובניתוח מאפייניהן והשלכותיהן על לוב בעידן שלאחר קדאפי: האחת נוגעת למתקפות המחץ הצבאיות שניהלו מדינות המערב בלוב במהלך 2011 באופן שהכריע את הקרבות לטובת "מחנה המורדים" ובמשבר האכזבות החמור שמאפיין את קשריהן של מדינות המערב עם לוב שלאחר קדאפי.³ התופעה האחרת היא קריסת הממסדים רבי העוצמה של הצבא, של המשטרה ושל מנגנוני הביטחון "המהפכניים" המיוחדים בד בבד עם קריסת המשטר ומילוי הריק השלטוני והצבאי-ביטחוני הענקי שנוצר עקב כך על ידי ערב רב של מיליציות מזוינות ובעלות סדר יום תוקפני משלהן, ובכללן אלה המסונפות לקהילת הג'יהאד העולמית. בחלק הזה של המאמר תהיה התייחסות קצרה להשלכות החמורות שיש לקריסת הסדר המדינתי בלוב ולזליגה המסיבית של נשק רב ומתוחכם לזירות סכסוך פעילות ורדומות, ובהן זירות סכסוך שבהן מעורבת גם ישראל - בחצי האי סיני, ברצועת עזה ובסוריה.

ההתערבות הצבאית של המערב בלוב - מאפייניה ונזקיה

באמצע פברואר 2011 פרצה לראשונה אש "האביב הערבי" בבנגאזי שבמזרח לוב - ערש המאבק הלאומי, בסיס המשטר המלוכני שהנהיג את לוב עד להדחתו בהפיכה צבאית שהנהיג קדאפי ומעוז הכוח של האופוזיציה האסלאמיסטית שניהלה מאבק דמים בלתי פוסק נגד המשטר.⁴ בשלבי הראשונים נצבע "מחנה המורדים" בצבעים רומנטיים וגורפי אהדה בחברה הלובית ובכלי התקשורת המערביים ואף בחלק מאלה הערביים. אלה טענו שמדובר בהתקוממות אזרחים אמיצים מן השורה שמאסו ברודנות הפוליטית האכזרית ושהתגייסו לסלקה מהשלטון כדי

לכונן חיים דמוקרטיים ומכבדי אדם על חורבותיה.

הדיווחים הבלתי פוסקים שהופצו בקהילה הבין-לאומית לאחר פרוץ המרי על אכזריות המשטר כלפי המורדים לצד האיומים הגוברים שהשמיעו קדאפי ובנו סוף אלסלאם⁵ להילחם בנחישות "עד לכדור האחרון" ו"עד לאחרון החיילים" כמו גם הכרזותיהם החוזרות כי לא יהססו "להציף את ערי המדינה בנהרות של דם"⁶ הגבירו את הלחץ על מדינות המערב להתערב צבאית בזירת המרי כדי להכריע את המאבק המזוין לטובת המורדים, להפחית ככל הניתן את הפגיעה באזרחים ולסייע, כשיגיע הרגע, לבנות מערכת דמוקרטית על הריסות המשטר.

הרצון לקדם אינטרסים כלכליים, אסטרטגיים, צבאיים ואחרים החיוניים לצרפת, לבריטניה ולאר"ב, ובראשם אלה הנוגעים ליצוא הנפט והגז ולבלימת הטרור האסלאמיסטי הגואה במרחבי המערב והסהל האפריקניים הסובבים את לוב, דירבן אף הוא את ענייני של מעצמות המערב להתערב צבאית בזירת הסכסוך הפנים-לובית ולהכריעו לטובת הצד "הנכון" - זה שלהערכתן ייטיב הן עם האינטרסים המערביים והן עם האינטרסים של אזרחי לוב. במחצית השנייה של מרס 2011, לאחר שמדינות המערב גיבשו בסיס לגיטימי לפעולתן ואף זכו בתמיכת הליגה הערבית, הן אסרו על אזורי טיסה בלוב ולאחר זמן קצר עברו לשלב המתקפה. ירי טילי שיוט על חיל האוויר הלובי ועל מרכזי התמיכה והשליטה שהזינו את פעילותן וכן הפצצות אינטנסיביות של מטרות צבאיות מוגונות, ובהן טנקים, מאגרי נשק, ארטילריה ומרכזי תקשורת, הפכו למעשי שגרה באביב 2011.⁷

קדאפי המבועת - שנאלץ לראשונה בחייו לעשות מעבר חד ממציאיות של יציבות פוליטית-ביטחונית למציאות של מלחמה נגד מחנה פנים-לובי רחב היקף שקיבל סיוע צבאי מערבי אקטיבי ורב עוצמה - הפגין חרדה ומצוקה. מנהיג לוב מיהר לנתב את התחושות האלה אל המסלול המוכר לו מרגעי משבר ואיום חמורים בעבר, במיוחד אלה הקשורים לעימותיו עם ארה"ב ועם בריטניה בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20: הוא חזר ותקף מילולית את "התוקפנות הקולוניאלית המערבית" ואת "מתקפות הצלבנים"⁸ המתקפות האלה,

שהתנהלו בנתיב עקר בעיצומו של עימות צבאי ישיר ומסלים⁹, העידו על חוסר האונים הצבאי של המשטר ועל חששו הכבד מן הבאות כמו גם על מאמץ לגייס תמיכה ערבית במאבק נגד "האויב המשותף" - "הקולוניאליזם המערבי הצלבני".

אולם למרבה האירוניה, היו אלה דווקא המורדים שזכו לתמיכה ערבית נדיבה - צבאית, פיננסית ופוליטית - ממדינת המפרץ קטר, בעת שרבות ממדינות ערב, ובהן תוניסיה ומצרים השכנות, היו שקועות בהתמודדות עם המצוקות שיצר "האויב הערבי" אצלן בבית. "מחנה המורדים", שנהנה ממטרייה אווירית נרחבת ומסיוע צבאי ואסטרטגי מערבי וקטרי בלתי פוסק, האיץ את התקדמותו מערבה לעבר שדות הנפט ומתקניו ולעבר הערים הראשיות שבקרבת חוף הים התיכון, נחוש להגיע אל מפקדת המשטר בטריפולי הבירה כדי לנעוץ אחת ולתמיד את הפגיון בלב המשטר.

הרצון לקדם אינטרסים כלכליים, אסטרטגיים, צבאיים ואחרים החיוניים לצרפת, לבריטניה ולאר"ב, דירבן את ענייני של מעצמות המערב להתערב צבאית בזירת הסכסוך הפנים-לובית ולהכריעו לטובת הצד "הנכון"

כוחות האוויר של נאט"ו, שהופתעו מיכולת העמידה של צבא לוב חרף כתישתו הבלתי פוסקת, הגבירו את קצב פעילותם ההתקפית. ב-5 באפריל 2011 הם הכריזו על הישגיהם, שהתמצו בהשמדת כ-30% מכוחו הצבאי של קדאפי, ובכלל זה עמדות הגנה אוויריות, מטוסים ותשתיות תקשורת.¹⁰ במהלך יוני, לאחר שעדיין לא הושגה פריצת דרך צבאית, שינו כוחות נאט"ו את טקטיקת המלחמה והכניסו לראשונה מסוקי תקיפה לזירת הקרבות באזורים העירוניים צפופי האוכלוסייה. ההישגים ניכרו עד מהרה בשטח, ובעיצומו של הקיץ, בעת שכוחות נאט"ו הגבירו את מתקפותיהם על טריפולי, התארגנו המורדים במיצראטה - העיר השלישית בגודלה בלוב והקרובה לבירה - להנחתת מכת המחץ הסופית על המשטר. ב-20 באוגוסט 2011 הם חדרו בסערה אל המפקדה התת-קרקעית והמבוצרת היטב של המשטר בבאב אלעזיזיה שבבירת לוב, אלא שמנהיג המדינה וצמרת

משטרו כבר לא היו שם. הם נפוצו לכל עבר בחפשמ אחר מפלט ברחבי המדינה ומחוץ לה. חודשיים מאוחר יותר נתפס קדאפי על ידי אחת המיליציות המזוינות והאכזריות - מיליצית מיצראטה - ואנשיה, בפרץ יוקד של שנאה ושל נקם, רצחו בדם קר את מי שהיה מנהיג המדינה ואת אנשי פמלייתו.

לא רק "מחנה המורדים" אלא גם מדינות המערב שהשתתפו באופן פעיל במלחמה נשמו לרווחה וייחלו לפתיחת עידן חדש ומיטיב בזירות הפנים והחוץ של לוב. אלא שצפייתיהם, ובמיוחד אלה של מדינות המערב, כי מפגש האינטרסים עם "מחנה המורדים" שנבנה במהלך המלחמה יניב שיתוף פעולה פורה במגוון של תחומים, נגוזו עד מהרה. "לוב החדשה" אומנם שינתה כיוון, אך לא היה זה הכיוון שלו ייחלו מדינות המערב.

רבים מאלה שנמנו עם "מחנה המורדים", אשר מצג השווא של דימוי ההומוגני נחשף בעוצמה ב"יום שאחרי", מצאו לעצמם אפיקי התארגנות מיליטנטים חדשים, שנודעו בנוף שלאחר קדאפי בתואר המכליל והגורף "המיליציות המזוינות". אלה צברו עוצמה גוברת, נטלו לידיהן את החוק והן מסכלות את יכולת הממשלה לנהל מדיניות פנים וחוץ אפקטיבית.

ככל שגבר התוהו ובוהו בזירה הלובית - שבא לידי ביטוי, בין היתר, בפעולות הטרור הקטלניות שיזמו המיליציות נגד יעדים דיפלומטיים מערביים במדינה - כך הפכה לוב יותר ויותר לנטל פוליטי, לכללי ואסטרטגי על המערב, שאך תקופה קצרה קודם לכן נלחם לצד אותם אנשי מיליציות. המערב הופתע מהתפנית, שכן כל עוד נמשכה הלחימה לא חשפו אנשי המיליציות את פניהם האמיתיות, אלא פעלו באצטלה מעמעמת של "מחנה מורדים" הנחוש למגר את המשטר הרודן ולכונן על הריסותיו משטר דמוקרטי עם פנים למערב.

אם מדינות המערב נזקקו לתזכורת עד כמה התערער מעמדן בלוב, שבה התערבו צבאית לצד המורדים, הרי הן קיבלו אותה במהלך ההתקפה - ככל הנראה של המיליציה האסלאמיסטית-ג'יהאדיסטית "אנצאר אלשריעה" - על הקונסוליה האמריקנית בבנגאזי בספטמבר 2012, שבמהלכה נרצחו השגריר ושלושה מאנשי הסגל הדיפלומטי.

מיליציה לובית חמושה | אל הריק השלטוני והביטחוני צבאי נשאבו עשרות מיליציות מזוינות שייצגו מכלול של כוחות חדשים וישנים המונעים על ידי אידיאולוגיות ועל ידי אינטרסים מגוונים ואף נוגדים בלא מעט מקרים

והגבירו את מלחמתם בזירות שבהן ממוקדת פעילותם. גם אל מרחבי המזרח התיכון, ובאופן בולט אל סודאן, אל סוריה, אל רצועת עזה ואל חצי האי סיני - מרחבים שיש להם השפעה לא רק על ביטחון ישראל אלא גם על אינטרסים של מדינות רבות אחרות - זרמו כמויות אדירות של נשק מתוחכם שבלא מעט מקרים כבר שינה את פני זירות הסכסוך. דוגמה מובהקת היא זירת חצי האי סיני, שהוצפה בנשק שהגיע לידי ארגוני ג'יהאד שמשתייכים פעולה עם ארגונים עמיתים ברצועת עזה נגד ישראל ונגד מצרים. ההתחזקות הדרמטית בפעילות הטרור הזאת במהלך התקופה האחרונה והמספר הרב של הפיגועים משקפים, בין השאר, את ההתפתחות הזאת. המסקנה המתבקשת היא אפוא שמתקפות המחץ הצבאיות של המערב נגד קדאפי - מתקפות שתרמו תרומה מכרעת לסילוקו מן השלטון - היו (מהפרספקטיבה של 2014) מקח טעות. לא רק שהשינוי הדרמטי בלוב לא שיפר את מעמד המערב ולא קידם את האינטרסים שלו במדינה הזאת ובסביבתה, אלא שהוא פגע בהם קשות ואף גרם לנזקים ולהחרפת האימים על האינטרסים

לשלטונו. שיתופי פעולה ותיאומי האינטרסים מימי קדאפי נדמו עתה לחלום שנגזר. כבר לא היה מי שיבלום את נחשולי ההגירה אדירת הממדים מלב יבשת אפריקה דרך הסהל אל לוב ומחופיה דרך הים התיכון אל אירופה; כבר לא היה מי שיבלום את התעצמות התנועה האסלאמיסטית ואת הטרור הג'יהאדיסטי בלוב ובסביבתה הערבית והאפריקנית; וכבר לא היה מי שיגן על הנשק הלובי הרב והמתוחכם, ובכללו טילים נגד מטוסים, שנמכר עתה - לאחר הפלת קדאפי - בשפע לכל המרבה במחיר ושהגיע באמצעות תעשיית ההברחות המשגשגת אל אזורי קונפליקט פעילים במרחבי אפריקה והמזרח התיכון. גם התרחיש של מדינה הנשלטת על ידי משטר מרכזי וחזק ושפועלת לפירוק הנשק להשמדה המונית שברשותה מתוך רצון להדק את שיתוף הפעולה עם המערב - כפי שעשתה לוב ב-2003 - הסתמן במציאות החדשה שנוצרה בלוב שלאחר הפלת משטרו של קדאפי כחזון תעתועים.

לא רק ארגוני ג'יהאד במרחבי הסהל האפריקני, ובהם בוקו חראם בניגריה ואנצאר אלדין במאלי, התעצמו הודות לנשק הזה

ההתקפה הזאת הבהירה להן, ובמיוחד לממשל בושנינגטון, כי מלחמתן בלוב לא רק שלא הועילה להן, אלא אף הסיגה את מעמדן וחשפה אותן לפגיעה גוברת. הידרדרותה של לוב לאלימות חסרת תקדים בחומרתה הרתיעה את המערב מלכוון שיתופי פעולה עימה. הרתיעה של מדינות המערב מהידוק הקשרים עם לוב האנרכית בלמה השקעות כלכליות והזרמת הון וטכנולוגיות מערביות למדינה ששיוועה נואשות לסיוע חוץ כדי לשקם את הפגיעה הקשה במערכות המדינה, ובראשן מערכות הצבא והביטחון. לבנייתם מחדש של המנגנונים האלה, שהם היחידים שעשויים לרסן את השפעתן התוקפנית ומערערת הסדר של המיליציות המזוינות, נודעת חשיבות ודחיפות מן המעלה הראשונה לייצוב לוב כך שתוכל להיות שוב אטרקטיבית להשקעות ולסיוע מן המערב.

באופן פרדוקסלי, לאחר שהשקיעו סכומי עתק בלחימה לימין המורדים בלוב, נאלצו מדינות המערב, ובראשן ארה"ב, לסגת לעמדה של נחיתות פוליטית, אסטרטגית, צבאית וביטחונית באותה הזירה בהשוואה לעמדת הכוח שהייתה להן בימי קדאפי בעשור האחרון

ומערערת סדר וביטחון הגדישו את הסאה ועוררו לחץ אזרחי גובר על הממשלה כדי שזו תפרק אותן מנשקן. אך המרב שהממשלה הצליחה לעשות היה להוציאן משירות המדינה. גל מעשי אלימות ששטף את בנגאזי בקיץ 2013 ושכלל הרג ומעשי חטיפה של חיילים, של שוטרים, של מנהיגים פוליטיים ושל דיפלומטים ופריצת כלא ממשלתי והימלטות כ-1,000 מאסיריו, עורר ביקורת חריפה של חוגים רחבים באוכלוסיית לוב כלפי הממשלה ובמיוחד כלפי צמרת הצבא. הביקורת הזאת, שהסתמנה גם בקרב הקצונה הצבאית, גרמה לרמטכ"ל יוסוף אלמנקוש להתפטר מתפקידו. כמה מהמיליציות האלה לא רק שנהנות מתמיכתה של קהילת הג'יהאד העולמית, אלא שבכירי המוג'אהדין, ששבו ללוב לאחר נסיגת הצבא הסובייטי מאפגניסטן בשלהי שנות ה-80 של המאה ה-20, הביאו עימם שיטות לחימה חדשות, מנהיגות צבאית ואידיאולוגית מגובשת, תשתיות ארגוניות וכלכליות חזקות וקשרים הדוקים עם מוג'אהדין שמנהיגים עתה ארגוני ג'יהאד רבי השפעה באזורי הסהל הגובלים בלוב, ובראשם ארגון אלקאעידה במגרב האסלאמי (אק"ם).¹⁶ המיליציות המזוינות שהתפרסו במרחב הלובי מתפקדות כ"מדינה בתוך מדינה" והן מנפיקות תעודות זהות ומסמכים שונים, משלמות משכורות ומספקות לאנשיהן נשק, מזון ושירותי רווחה. כמו כן הן מקיימות רמות שונות של שיתופי פעולה עם מיליציות ועם ארגונים בעלי אינטרסים משותפים מחוץ לזירה הלובית.

לצד המיליציות חדרות האידיאולוגיה הדתית-פוליטית או אלה השבטיות או אלה הפועלות כדי לקדם אינטרסים מקומיים, בולטות גם מיליציות אופורטוניסטיות, המשגשות ומתעצמות בתנאי האנרכיה השוררים בלוב ושמאפשרים להן לקדם את האינטרסים הכלכליים-עסקיים שלהן. המיליציות האלה מקיימות זיקה הדוקה עם ארגוני פשע מאורגן, ובכלל זה עם רשתות הברחה של נשק, של סחורות גנובות, של סמים ושל בני אדם שפעילות במרחבי המגרב והסהל. המרחבים האלה, שאין עליהם פיקוח מדינתי של ממש, הפכו לערוצי סחר בלתי חוקי שדרכם עוברות הברחות מזרם אמריקה לאירופה. אזורי הכאוס האלים במגרב ובסהל שלאחר "האביב הערבי" ביטלו כמעט לגמרי

באופן פרדוקסלי, לאחר שהשקיעו סכומי עתק בלחימה לימין המורדים בלוב, נאלצו מדינות המערב, ובראשן ארה"ב, לסגת לעמדה של נחיתות פוליטית, אסטרטגית, צבאית וביטחונית באותה הזירה בהשוואה לעמדת הכוח שהייתה להן בימי קדאפי בעשור האחרון לשלטונו

במדינה.

הצלחת המרי המזוין, הניסיון הצבאי העשיר שנצבר, צמיחתה של מנהיגות בעלת עוצמה וביטחון הודות לחוויית הניצחון והיות המיליציות מצוידות בכמויות גדולות של נשק מתוחכם הניעו אותן להמשיך במסען ולדבוק ביעדיהן - היא המחיר אשר יהא בכל הנוגע לעתיד של לוב ושל תושביה. חולשתם של כוחות הצבא והביטחון העצימה את התהווה ובוהו ואיפשרה למיליציות - ובמיוחד לאלה הג'יהאדיסטיות הפועלות ברחבי המדינה ובאופן אלים במיוחד במזרח לוב, באזור בנגאזי - לצבור כוח ותיאבון גדל להשפעה פוליטית וכלכלית.

הנתון שהתפרסם בשלהי 2012, ולפיו מספר אנשי המיליציות המזוינות נאמד ב-100 אלף איש, ואילו מספר החיילים בצבא לוב נע בין 3,000 ל-4,000¹⁵, לא רק שהעיד על יחסי הכוחות הצבאיים-ביטחוניים המשובשים במדינה אלא גם הסביר את הכרסום המואץ בשלטון החוק ובקריסת הסדר. מצוקת הביטחון ומעשי האלימות הבלתי פוסקים הגיעו לרמת סיכון כה חמורה ליציבות המסגרת המדינית ולניהול חיי התושבים, עד כי הממשלה נאלצה לשבץ אנשי מיליציות צבאיות במערך כוחות הביטחון והצבא ולפטר כ-1,000 חיילים מהצבא משום ש"השתייכו לעידן הצבאי הקודם". במיוחד בלטה התופעה הזאת באזור בנגאזי האלים, שם שולבו המיליציות, שהוכתרו בשם היומרי "מגיני לוב", במסגרות של הממסד הביטחוני במאמץ לבלום את הגאות במעשי הרצח והפיגועים נגד מטרות של הממשלה ושל המערב.

אולם עד מהרה התברר שהמיליציות האלה ממשיכות לשרת רק את האינטרסים שלהן וכי תרומתן לאכיפת החוק והסדר מועטה ביותר. דרישת אחדות מהן שראש הממשלה זידאן תפטר והשתלבותן בפעילות בלתי חוקית

שלו בסביבתה הגיאואסטרטגית של לוב בסהל ובמזרח התיכון. אין להתפלא אפוא שהמתקפות הצבאיות המסיביות האלה שכתשו את לוב, ושלא היה להן תקדים בזירת המרי המזוין של "האביב הערבי" עד למקרה של לוב, לא נשנו בשום מדינה ערבית אחרת.¹² חוויות התסכול והאכזבה של מדינות המערב, שנגזרו מהמצאות הכאוסית והעוינת בלוב ביום שאחרי, חילחלו לרבדים כה עמוקים בקרב מקבלי החלטות במערב, עד כי הם נמנעו מלהתערב אפילו בסוריה - שם חצה משטרו של הנשיא בשאר אל אסד את כל "הקווים האדומים"¹³ כשתקף את אזרחי ארצו בנשק כימי. יתר על כן, שר ההגנה האמריקני צ'אק הייגל, שהופיע בכנס ביטחוני בושינגטון באמצע נובמבר 2013, ציטט את תמצית עמדתו של הציבור האמריקני, המשתקפת בסקרי דעת קהל: "לא עוד מלחמות, לא עוד מזרח תיכון".¹⁴ ניתן לשער כי ההתערבות הצבאית של ארה"ב בלוב וההתערבויות הצבאיות היקרות להחריד בחיי אדם, בממון ובנכסים פוליטיים ואסטרטגיים בעיראק ובאפגניסטן השפיעו במידה רבה על עיצוב דעת הקהל האמריקנית כמו גם על עיצוב דעתם של מקבלי החלטות בושינגטון. גורם נוסף שהשפיע על עמדת האמריקנים הוא הפחתת התלות של ארה"ב במקורות אנרגיה חיצוניים, ואפשר שבעתיד הקרוב תיפסק התלות הזאת כליל.

המיליציות המזוינות: שחקנים דומיננטיים על בימת המדינה

עידן חדש, לכאורה פוסט-מלחמתי אך בפועל רווי באלימות ובקרבות מסוג אחר, השתרר בלוב שלאחר מיגור קדאפי. קולות הירי החדשים והחרפת התהווה ובוהו האלים הבהירו כי לוב טרם סיימה את מרי "האביב הערבי" וכי סילוק המשטר סימן יעד ביניים בלבד - שלב הכרחי אך לא מספיק - כדי לעצב מחדש את מפת הכוחות הגיאואסטרטגיים, השבטיים, הכלכליים והדתיים-תרבותיים במדינה. קבוצות כוח מגוונות, שנדחקו במשך עשורים אל השוליים הלגיטימיים ולעיתים אף מחוץ להם ושנאלצו עקב מדיניות הדיכוי האכזרי להתנהל "מתחת לרדאר" של המשטר, הרימו עתה ראש והן פועלות בתוקפנות כדי לבצר לעצמם עמדת עוצמה בצומתי הכוח וההשפעה של המערכת הפוליטית, הכלכלית והצבאית

עשן מיתמר מעל טריפולי לאחר התקפה אווירית של כוחות נאט"ו | כוחות האוויר של נאט"ו, שהופתעו מיכולת העמידה של צבא לוב חרף כתישתו הבלתי פוסקת, הגבירו את קצב פעילותם ההתקפית, ולאחר שלא הושגה פריצת דרך צבאית, שינו את טקטיקת המלחמה והכניסו לראשונה מסוקי תקיפה לזירת הקרבות באזורים העירוניים צפופי האוכלוסייה

המיליציות המזוינות היא רדיפתן אחר אפריקנים השוהים בלוב באופן לא חוקי או אחר לובים שנפלטו מהממסד של קדאפי. המיליציות, שנגועות לעיתים בגזענות, מרשות לעצמן לעצור אנשים, לכלוא אותם ואף לענות אותם, במיוחד אם הן חושדות כי אלה סייעו לקדאפי במלחמתו נגד המורדים.¹⁸ במילים אחרות: המיליציות המזוינות נטלו על עצמן את תפקידי השיטור והסדר במדינה והן אוכפות באגרסיביות - וללא קשר לחוקי המדינה - "סדר וביטחון" שמשקפים למעשה את ראיית עולמן ואת האינטרסים החיוניים שלהן.

הקריאות לפירוקה של לוב

תופעת המיליציות המזוינות, שמכתיבות בפועל את סדר היום בלוב ושמעצבות בעקיפין - זו השנה השלישית ברציפות - גם סדר פוליטי-דתי בזירה הגיאוראסטרטגית הסובבת את לוב, מעידה יותר מכול על התפוררות הסדר המדינתי, שעוד קודם לכן, בעידן קדאפי, לא

מטרות בלוב.

גם קווי שסע אתניים בין האוכלוסייה הערבית למיעוטים האפריקניים בלוב מדרבנים הקמת מיליציות מזוינות או חיזוק מיליציות קיימות כדי להגן על אינטרסים חיוניים או לקדם מאבקים חשובים. מיליציות המורכבות מאנשי הטוב והתואר האפריקניים פועלות בחלקה הדרומי והמערבי של לוב והן משמשות חוליות קישור חשובות בין מרחבי הים התיכון לבין הסהל האפריקני.

רבים מחיילי התואר, ששירתו בצבאו של קדאפי ושנאלצו להימלט מלוב לאחר קריסת משטרו עקב רדיפות המורדים, שבו לבתיהם במאלי ובניג'ר, ממורמרים ומצוידים בנשק רב ומתוחכם. ההתגייסות למאבק לוחמני בשיתוף פעולה עם מיליציות מזוינות בעומק השטח בלוב ובאלג'יריה הייתה אחת הדרכים האפקטיביות ביותר שלהם לשרוד ואף לקדם אינטרסים חשובים במציאות חייהם הקשה.

תופעה חמורה נוספת שבולטת בפעילות

את הסיכונים לרשתות ההברחה והסחר הלא חוקי, ולכן אין זה מפליא ש"התעשייה" הזאת הפכה לענף הכלכלי המשגשג ביותר באזור בשלוש השנים האחרונות.¹⁷

העמקת השסעים הגיאורפוליטיים, הכלכליים והשבטיים המפלים בין אזור קירנאיקה שבמזרח לוב לבין אזור טריפוליטניה שבמערבה, מעצימה את פעילות המיליציות המזוינות ששואפות, בין היתר, לשנות את המאזן הפוליטי והכלכלי בין שני חבלי הארץ האלה. גם קווי השסע בין האוכלוסיות העירוניות, החזקות פוליטית וכלכלית והחיות באזורי החוף, לבין אוכלוסיות נוודיות או כאלה החיות עדיין במסגרות השבטיות המובהקות בדרום המדברי של לוב, מזינים את מאבקי המיליציות המזוינות, שכל אחת מהן פועלת באגרסיביות כדי להגן על מעמדה ועל זכויותיה. הישענות אוכלוסיות וקבוצות אינטרסים על המיליציות המזוינות היא - כך מסתמן - הדרך האפקטיבית ביותר להשגת

מיליציות מזוינות בלוב | תופעת המיליציות המזוינות, שמכתיבות בפועל את סדר היום בלוב ושמעצבות בעקיפין גם סדר פוליטי-דתי בזירה הגיאואסטרטגית הסובבת את לוב, מעידה יותר מכול על התפוררות הסדר המדינתי, שעוד קודם לכן, בעידן קדאפי, לא התאפיין במידות נדושות של לכידות לאומית

יותר מאשר בכל אזור אחר במדינה - לתיקון "עיוותי העבר". הימצאותם של כ-60% ממשאבי האנרגיה של לוב בקירנאיקה - בין עיר החוף סירט (סידרה) ועד לגבול עם מצרים - מעצבת אף היא את תביעותיהם של תושבי חבל הארץ הזה לקבלת זכויות יתר.

במהלך 2013 שבו והכריזו נציגים של מסגרות שבטיות, פוליטיות וכלכליות מיליטנטיות בקירנאיקה, הנשענות במידה רבה על מיליציות מזוינות, ובכללן אלה הג'יהאדיסטיות, על נחישותם להקים מסגרת פדרלית או אוטונומית בלוב. הם אף הכריזו על כינון ממשד שלטוני משלהם ובכלל זה הקמת כוח צבאי המושתת על המיליציות המזוינות. במעמד הכרזת המסגרת החדשה, בנובמבר 2013, התנוססו דגלי קירנאיקה באופן מופגן, ואילו דגלי המדינה בלטו בהיעדרם. מפקד המיליציות פדלאללה הארון, העומד בראש "המיליציה המהפכנית המזוינת", פעל לעמעום מגמת הבדלנות מחשש לפעולת נגד של הממשלה והצהיר כי לא מדובר בהתנתקות

קולוניאלית, ובמרכזה המאבק הלאומי המיליטנטי לסילוק הקולוניאליזם האיטלקי, שגם הוא התנהל בעיקר במזרח המדינה, באזור קירנאיקה.¹⁹ האתוס של המאבק הלאומי שצמח מבסיס תנועת הסנוסיה, שיצרה לראשונה בתולדות לוב מרכז על-שבטי בקירנאיקה, כמו גם שהות המעצמות המערביות בלוב לאחר סילוק האיטלקים ועד לעצמאות ב-1951, היו למעשה המורשת ההיסטורית המשותפת הכמעט יחידה לכל תושבי לוב ולשלושת האזורים הגיאוגרפיים הנבדלים שלה, הכוללים - לצד השניים שהוזכרו לעיל - את אזור פזאן שבדרום המדינה.

מאחר שזירת המאבק הלאומי הייתה קירנאיקה, שממנו גם נשלטה המדינה לאחר עצמאותה ועד לסילוק המלך מכס שלטונו כשני עשורים מאוחר יותר על ידי קדאפי, אין זה מפליא שקירנאיקה היא האזור התוסס ביותר ובעל המודעות הפוליטית החזקה ביותר. שם גם עלתה דרישת האוכלוסייה -

התאפיין במידות גדושות של לכידות לאומית. במשך עשרות שנות שלטונו טרח קדאפי להציג לעולם דימוי של חברה לובית שמלוכדת סביב המשטר וסביב סדר יום פוליטי וחברתי-כלכלי - בין היתר כדי להוכיח שהוא סיפור הצלחה פוליטי ושהוא נהנה מלגיטימציה עממית נרחבת. מצג השווה הזה התרסק לרסיסים עם נפילת המשטר. מאותו הרגע נחשפו פניה האמיתיות של החברה הלובית - חברה בעלת מאפיינים שבטיים רבי עוצמה אך בה בעת גם מאפיינים עירוניים חזקים; חברה רבת מוקדים גיאורפולטיים וכלכליים הנוגדים בלא מעט מקרים זה את זה וחברה רוויית אידיאולוגיות ותפיסות חיים דתיות מגוונות. השסעים, השוני והניגודים בחברה הלובית הוחרפו לאחר מיגור המשטר כתוצאה מהפרוטנציאל לשינויים שהיה טמון בה מלכתחילה ובגלל הרצון של חוגים נרחבים לזכות בפיצוי על שנים רבות של דיכוי ושל קיפוח. למעשה, המכנה המשותף העיקרי שאותו חולקת אוכלוסיית לוב הוא המורשת האנטי

State: Violent Conflict in Northeast Africa and the Nile Valley", in Jonathan Fox (ed.), **Religion, Politics, Society and the State**, Oxford University Press, 2012, pp. 131-146

על מקומו של סייף אל-אסלאם בפוליטיקה של לוב ראו: Yehudit Ronen, "Libya's Rising Star: Saif al-Islam and Succession", **Middle East Policy**, Vol. XII, No. 3, 2005, pp. 136-144

תחנת הטלוויזיה **אלערביה**, 20 בפברואר 2011 ותחנת הטלוויזיה הלובית הממלכתית בטריפולי, 22 בפברואר 2011 במאמר הזה לא יידונו היבטיה הצבאיים של ההתערבות המערבית בסכסוך הפנים-לובי וכן לא יובא תיאור של הקרבות וניתוחם.

Gamal Nkrumah, "Gaddafi's Odyssey", **al-Ahram**, 24-30 March 2011

צבא לוב אומנם נהנה מציוד רב ומתוחכם, אך עד למלחמת "האביב הערבי" הפנים-לובית הוא ידע תבוסות לבד: באוגנדה (בשנות ה-70 של המאה הקודמת) ובצ'אד (בשנות ה-80 של המאה הקודמת). את שתי המערכות האלה יזמה לוב. מערכה צבאית קצרה ומוגבלת בהיקפה התנהלה בין מצרים ללוב - ביוזמת קהיר - בקיץ 1977. לפרטים על הלחמה באוגנדה ובצ'אד ראו: Yehudit Ronen, **Qaddafi's Libya in World Politics**, Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 2008, pp. 145-180

Justyna Pawlak, "Strikes Destroy 30 Percent of Libya Military Power", **Reuters**, 5 April 2011, <http://goo.gl/0z5M3d>

Yehudit Ronen, "Libya, the Tuareg and Mali on the Eve of the 'Arab Spring' and in its Aftermath: An Anatomy of Changed Relations", **The Journal of North African Studies**, Vol. 18, No. 4, September 2013, pp. 544-559

ההתערבות הצבאית של צרפת במאלי בראשית 2013, שנועדה לבער קבוצה אסלאמיסטיים בניהאדיסטיים בצפון המדינה ולמגר גורמים שאיתגרו את שלמותה הטרטוריאליה. התרחשה מחוץ לזירת המזרח התיכון, ויש לבחון אותה בעיקר בהקשר של האינטרסים הצרפתיים באפריקה.

השימוש במרכאות כפולות נועד להדגיש כי המינוח "קווים אדומים" מצריך דיון במשמעות ההגדרה, במידת תקפותה ובהשכלות המעשיות הנוגעות מחציית הקווים האלה כפי שאלה נחשפו במהלך 2013.

אמיר אורן, "לא עוד מלחמות, לא עוד מזרח תיכון", **הארץ**, 17 בנובמבר 2013

אלאסבוע אלערבי (שבועון היוצא לאור בביירות), 15 אוקטובר 2012

לפרטים ראו: יהודית רונן, "העצמת האסלאם הפוליטי באלג'יריה ובמרחב הסהלי: ארגון אלקאעידה במגר האסלאמי כמייצג התופעה", **המזרח החדש**, כרך נ"ב, תשע"ג (2013), עמ' 79-55

Vanda Felbab-Brown et al., "Political Violence and the Illicit Economies of West Africa", **Terrorism and Political Violence**, Vol. 24, No. 5, 2012, pp. 787-806

Joe DeCapua, "Libyan Militias Accused of Targeting African Migrants", <http://goo.gl/F0eTF>

איטליה פלשה ללוב ב-1911 וסולקה ממנה ב-1942 על ידי בעלות הברית בעקבות ניצחון בקרב אל-עלמיין. ראו: Dirk Vandewalle, **A History of Modern Libya**, Cambridge University Press, 2006, pp. 24-34

"Libya: Semi-autonomy declared by leaders in east [Libya]", **BBC NEWS**, 6 March 2012, <http://goo.gl/sb9Hs>, "East Libya Movement Launches Government, Challenges Tripoli", <http://goo.gl/R8Xti1>

Muhammad Iqbal, "In Libya East, A Former Rebel Commander Tests Tripoli", <http://goo.gl/ogYINZ>

Daniel J. Graeber, "Libya's Oil May be its Downfall", 11 November 2013, <http://goo.gl/gxGIKj>

הבירה, שיצאו להפגין ברחובותיה נגד שלטון המיליציות המזוינות ושדרשו במפגיע מן הממשלה לפרקן, הפכו יעד להתקפה רצחנית של אותן המיליציות. כ-50 הרוגים וקרוב ל-500 פצועים, שהושארו מדממים ב"שדה הקרב" בלב בירת לוב, העידו על מצבה הכאוטי ושורת הדם של המדינה נכון לשלהי 2013.

עם זאת יש להדגיש כי תהליכי ההרס והאלימות שנסקרו לעיל עשויים להיבלם או אף לשנות כיוון למחוזות של שיקום ושל צמיחה. כדי שתפנית מעין זו תתרחש זקוקה לוב בראש ובראשונה לסיוע חוץ דרמטי ודחוף במגוון של תחומים חיוניים. הדחוף ביניהם הוא בניית צבא וכוחות ביטחון אפקטיביים שיסייעו לממשל לשלוט במדינה. נכון להיום אלה אינם בנמצא. לכן מחריף החשש בלוב ומחוצה לה שמא יקרו נדבכים נוספים בסדר המדינתי הלובי, ועקב כך תוחרך גם הפגיעה במצב הביטחון של מדינות ושל חברות הממוקמות בסביבתה הגיאוגרפית באפריקה ובחופי הים התיכון.

במהלך 2013 שבו והכריזו נציגים של מסגרות שבטיות, פוליטיות וכלכליות מיליטנטיות בקירנאיקה, הנשענות במידה רבה על מיליציות מזוינות, ובכללן אלה הג'יהאדיסטיות, על נחישותם להקים מסגרת פדרלית או אוטונומית בלוב

הערות

1. מחנה המורדים מופיע במרכאות כפולות כדי להדגיש כי לא היה זה מחנה העשוי מקשה אחת אלא מחנה עתיר זהויות ורב-אינטרסים, שמפיינו וכיוונו האידיאולוגיים, הפוליטיים והאחרים הוצגו מן העין באותה העת. אולם כל עוד נמשכה הלחימה הצליחו המורדים ליצור את הרושם שיש להם מטרה אחת: למגר את המשטר ולכונן מסגרת פוליטית דמוקרטית על חרבותיו.

2. דיון מקיף על הסדר המדינתי ועל הלכידות הלאומית במדינות ערב ראו בקובץ המאמרים: תמר ינגס (עורכת), **לכידות המדינה הערבית במבחן**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב, 2006

3. על המעורבות הצבאית והדיפלומטית של המערב במזרח התיכון ראו, למשל: **International Intervention in Local Conflicts**, Tauris Academic Studies, London, 2011; Richard N. Haass, **Intervention: The Use of American Military Force in the post-Cold War World**, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1999

4. למעשה, העימות האלים בין המשטר לאופוזיציה האסלאמיסטית היה מקור האיום הפנים-לובי היחיד והחמור על המשטר עד לפרוץ מרי "האביב הערבי". ראו: Yehudit Ronen, "Radical Islam Versus the Nation-

ממסגרת המדינה. "לוב לא תחולק", הוא הצהיר. ראשי המיליציה הזאת, הפעילה באזור בנגאזי, חזרו והדגישו כי "אין משמעות הפדרליזם חלוקת המדינה אלא [דווקא] כינון אחדות".²⁰

בד בבד עם מתקפת ההכרזות המילוליות השתלטו המיליציות המזוינות באזור קירנאיקה על נמלי הנפט ראס לאנוף, חאריגה ואל-סידר כדי לתת תוקף לנחישותן להסדיר את חלוקתה של "עוגת המשאבים הלאומית" על פי תפיסת הצדק שלהן. אחד ממפקדי המיליציות המזוינות הפועלות בקירנאיקה, אבראהים אל-ג'ת'ראן, השולט על "אלפי לוחמים", הגיב כי השתלטות המיליציות על מתקני ההפקה והיצוא של הנפט ושל הגז "אינה פשע", אלא יש לראות בה "ראשית המערכה לחלוקה הוגנת של עושר המשאבים במדינה".²¹ המיליציות אף הקימו באמצע נובמבר 2013 חברה משלהן ליצוא הנפט והגז ללא התערבות הממשלה בטריפולי.

הצעדים האלה, שאיתגרו את ממשלת לוב, החריפו את דאגתה והעידו יותר מכול על תהליכי ההתפוררות של המסגרת המדינתית. ההשתלטות על משאבי האנרגיה היא איום כה חמור עד כי ראש הממשלה זידאן איים להפעיל כוח כדי לסיים את "משבר הנפט".²² אלא שלא רק הוא אלא גם המיליציות המזוינות יודעות כי אימויו "חסרי שיניים" מאחר שאין - לפחות בשלב הזה - ברשות המדינה כוחות צבא וביטחון שיוכלו להכניע בכוח את המיליציות המזוינות. יתר על כן, לצד צעדי הבדלנות והפעילות האגרסיבית של המיליציות באזור קירנאיקה, הקוראות להיפרד מהמדינה הגדולה (שמשתרעת על כ-1.75 מיליון קמ"ר), נשמעו גם קולות בדלניים במרחבי פזאן המדברית שבדרום המדינה, בסמוך לגבולות אלג'יריה והסהל האפריקני. גם הקולות האלה נשענים על מיליציות מזוינות הקוראות להקים מסגרת אוטונומית בדרום המדינה.

סיכום

האלימות הבלתי פוסקת וקושי האזרחים והממשלה להתמודד עם שקיעת הסדר המדינתי הגיעו לשיאם עם סיום כתיבת המאמר הזה, במחצית השנייה של נובמבר 2013 - אחת התקופות הסוערות ביותר בזירה הלובית מאז פרוץ "האביב הערבי". תושבי